

Dilrabo SAMATOVA,
«Oila va gender» ilmiy-tadqiqot instituti doktranti, PhD
E-mail: samatovadilrabo777@gmail.com

Psixologiya fanlari doktori, dotsent D.Abdullajanova taqrizi asosida

MAHKUM XOTIN-QIZLARNING JAMIYATGA REINTEGRATSIYASI PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya

Axloq tuzatish muassasalarida bo'lish davrida jinoiy tajriba orttirishning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari va demografik xususiyatlari va uning jamiyatning turli demografik guruhlar uchun oqibatlari, ularning ijtimoiylashuv trayektoriyalarini tuzatish bo'yicha profilaktika choralari, ularni qayta ijtimoiylashtirish va axloq tuzatish muassasasining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlariga moslashtirish to'g'risida ishonchli bilimlar katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Jinoyat darajasini pasaytirish va uning takror sodir etilishining oldini olish muammolari siyosiy dasturlarda, rasmiy hujjatlarda, jazoni ijro etish tizimini isloh qilish dasturlarida o'z aksini topganiga qaramay, bugungi kunda qayta ijtimoiylashtirish amaliyoti qanchalik iqtisodiy asosli va istiqbolli degan savol noaniqligicha qolmoqda. Maqolada jazoni o'tash muassasasidan qaytgan xotin-qizlarni jamiyatga reintegratsiyaning psixologik omillari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Reintegratsiya, xotin-qizlar, moslashuv, devyatsiya, shaxsiy xususiyatlar, moslashish trayektoriyasi, demografik xususiyatlar, profilaktika.

РЕИНТЕГРАЦИЯ ОСУЖДЕННЫХ ЖЕНЩИН В ОБЩЕСТВО КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

Достоверные знания о социально-экономических условиях и демографических особенностях преступного опыта в период пребывания в исправительных учреждениях и его последствиях для различных демографических групп общества, профилактические меры по коррекции траекторий их социализации, ресоциализации и адаптации к социально-экономическим условиям исправительного учреждения имеют важное научное и практическое значение. Несмотря на то, что проблемы снижения уровня преступности и предупреждения ее рецидивов нашли свое отражение в политических программах, официальных документах, программах реформирования уголовно-исполнительной системы, вопрос о том, насколько экономически оправдана и перспективна практика ресоциализации, на сегодняшний день остается неясным. В статье рассматриваются психологические факторы реинтеграции в общество женщин, вернувшихся из мест лишения свободы.

Ключевые слова: Реинтеграция, женщины, адаптация, девиация, личностные характеристики, траектория адаптации, демографические характеристики, профилактика.

REINTEGRATION OF CONVICTED WOMEN INTO SOCIETY AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM

Annotation

Reliable knowledge about the socio-economic conditions and demographic characteristics of criminal experience during the period of stay in correctional institutions and its consequences for various demographic groups of society, preventive measures to correct their socialization trajectories, their resocialization and adaptation to the socio-economic conditions of the correctional institution are of great scientific and practical importance. Despite the fact that the problems of reducing the level of crime and preventing its recurrence are reflected in political programs, official documents, and programs for reforming the penal system, the question of how economically justified and promising the practice of resocialization is today remains unclear. The article discusses the psychological factors of the reintegration of women who have returned from correctional institutions into society.

Key words: Reintegration, women, adaptation, deviation, personal characteristics, adaptation trajectory, demographic characteristics, prevention.

Kirish. Bugungi kunda devyatsiyani tadqiq etishga qaratilgan zamonaviy hamda statistik tadqiqotlar natijalaridagi ma'lumotlarga ko'ra ayollar jinoyatchiligining ko'payishi va bu sohadagi gender tendensiyalari o'zlarining rivojlanish yo'nalishlari, namoyon bo'lish shakllari, sifat va miqdoriy xususiyatlari bilan ajralib turadigan jinoyatlar sotsiologiyasining mustaqil sohalarini ifodalashini ko'rsatadi. Jamiyatning marginal qatlamlari orasida yosh guruhlar sonining o'sishi shaxs rivojlanishining dastlabki bosqichlarida jinoiy ijtimoiylashuvining iqtisodiy motivatsiyasini, ijtimoiy tuzumga tahdid sifatida yosh va gender deformatsiyasi jarayonlarini o'rganishni dolzarblashtiradi. Muqaddam ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazoni o'tashga hukm qilingan o'rta yoshdagi fuqarolar tomonidan jinoiy tajribaning takrorlanishi penitensiyani qayta ijtimoiylashtirish amaliyotini amalga oshirishda ham davlatimiz, ham fuqarolik jamiyati

tomonidan tarkibiy va mazmunli muammolar mavjudligidan dalolat beradi. Jinoiy sotsializatsiya trayektoriyasi bilan tavsiflangan mahkumlar orasida gerontologik guruhning ko'payishi qamoqdan keyingi davrda jinoiy ijtimoiy-iqtisodiy moslashuvni uzaytirish yo'laklarining mavjudligini ko'rsatadi. Natijada, mahkumlarning turli ijtimoiy-demografik guruhlariga nisbatan turli ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida, ham davlat, ham fuqarolik sohalarida qayta sotsializatsiya potensialini qayta ko'rib chiqish ayniqsa ahamiyatli bo'lmoqda.

Jinoyat sodir etgan shaxslarni qayta ijtimoiylashtirish imkoniyati va zarurligi prinsipi BMTning mahbuslar bilan muomala qilishning minimal standart qoidalarida (Mandela qoidalari, 2015 yil) mavjudligi qayd etilgan [1]. Mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirish - bu jamiyatga maqsadli qaytish va jamiyatda foydali va qonunga bo'ysunuvchi fuqaro sifatida

hayot uchun zarur bo'lgan qobiliyat va ko'nikmalarga ega bo'lish jarayoni bo'lib, uning davomida mahkumlarning psixologik, tashkiliy-texnik, maishiy, kommunikativ-madaniy va normativ-huquqiy xarakterdagi turli muammolari hal qilinadi (shaxs maqomini tiklash ishlari amalga oshiriladi). Mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirishning muhim tarkibiy qismi BMTning Inson huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining asosiy qoidalarida ko'zda tutilgan huquqlarni, ya'ni munosib yashash, ta'lim olish va mehnat qilish kabilarni tiklashdir [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorijiy mamlakatlarda mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirish jazoni ijro etish muassasalari, nazorat va probatsiya xizmatlari, turli diniy va jamoat tashkilotlari va birlashmalari tomonidan amalga oshiriladi. Jazoni ijro etish muassasalari o'z faoliyatida fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini belgilovchi xalqaro meyoriy-huquqiy hujjatlarga, shuningdek, mahkumlarga nisbatan muomala qoidalariga bevosita daxldor bo'lgan talablarga amal qiladi.

Qayta ijtimoiylashtirish uzoq muddatli va ko'p komponentli jarayon bo'lib, mahkumlar bilan ishlashning turli bosqichlarida bir qator reabilitatsiya tadbirlarini qo'llashni nazarda tutadi. Jumladan:

- mahkumlarni jazoni o'tashga moslashtirish;
- qamoqxonada bo'lishning salbiy oqibatlarini zararsizlantirish;
- g'ayriqonuniy xatti-harakatlarga sabab bo'lgan shart-sharoitlar, omillar va sabablarni tahlil qilish va bartaraf etish;
- xulq-atvorning qonunga bo'ysunuvchi modelini shakllantirish;
- ozod qilishga tayyorgarlik;
- ozodlikka chiqqan mahkumlarni ijtimoiy moslashtirish – ishga joylashishda, kundalik masalalarni hal qilishda, ijtimoiy aloqalarni tiklashda, hujjatlarni rasmiylashtirishda va hokazolarda yordam berish;
- mahkumlarni jazoni o'tash vaqtida va undan keyin psixologik qo'llab-quvvatlash;
- ijtimoiy kamsitishlarni bartaraf etish, mahkumning o'ziga bo'lgan munosabatini o'zgartirish; o'z shaxsini qayta qurish istagini shakllantirish, ozodlikka tayyorlik, jamiyatga foyda keltirishga tayyorlik;
- tibbiy qayta ijtimoiylashtirish;
- mahkumning jismoniy, ma'naviy, ijtimoiy va psixologik salomatligini saqlash va tiklash [4].

Reintegratsiyaning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- shaxsning xatti-harakati vektorini o'zgartirish;
- antisotsial yo'nalishni qayta yo'naltirish, «huquqbuzar» stereotipini o'zgartirish;
- mahkumning yo'qolgan ijtimoiy aloqalarini tiklash yoki egallash orqali kelajakdagi erkin hayotga moslashishi;
- mahkumning jamiyatga yangi ijtimoiy maqomga ega bo'lgan munosabati, meyorlari va qadriyatlarini, ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalarining yangi tizimini shakllantirish orqali integratsiyalashuvi;
- ijtimoiy ma'qullangan pozitsiyalardan xulq-atvorni o'z-o'zini tartibga solish qobiliyatini shakllantirish;
- odamlarga, jamiyatga, mehnatga, insonlarning birgalikda yashash normalari, qoidalar va an'analarga hurmatli munosabatni shakllantirish, mahkumlarning ta'lim va madaniy saviyasini oshirish;
- takroriy jinoyatlarning oldini olish [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Qayta ijtimoiylashtirish maqsadlariga erishish axloq tuzatish muassasasida mahkumlarni bo'lajak mustaqil hayotga tayyorlash talablariga javob beradigan maxsus ijtimoiy yo'naltirilgan muhitni yaratish, mahkumni qayta ijtimoiylashtirish jarayonining faol subyekti sifatida qabul qilish, mahkumni ijtimoiy integratsiya jarayonida o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirish,

mahkumning individual psixologik va psixofiziologik xususiyatlarini, uning muloqot qilish qobiliyatini, saqlanib qolgan ijobiy ijtimoiy aloqalar mavjudligini hisobga olish, mahkumning axloq tuzatish muassasasidan tashqaridagi kelajakdagi hayotining ijtimoiy mazmunini modellashtirishni inobatga olish zaruriy shartlardan hisoblanadi. Xorijiy mamlakatlarda mahkumlarni ijtimoiylashtirish bo'yicha ijobiy tajriba mavjud. Buyuk Britaniyada davlat ijtimoiy tuzilmalari bilan bir qatorda davlat tomonidan moliyalashtiriladigan va nazorat qilinadigan nodavlat, jamoat tuzilmalari yoki yarim davlat tuzilmalarining keng rivojlangan tarmog'i mavjud. Ularning vazifalariga aniq ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqish, ularni amalga oshirish, ijtimoiy yordam ko'rsatish, zarur mutaxassislarni ixtiyoriylik asosida ijtimoiy ishlarga jalb etish, mahkumlarga yordam ko'rsatish kiradi. Jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlar bilan ijtimoiy ish to'liq stavkada ishlaydigan xodimlar va ko'ngillilar tomonidan amalga oshiriladi. Huquqbuzarlar uchun har bir muassasada kamida ikkita ijtimoiy xodim ishlaydi.

Ijtimoiy reintegratsiya paradigmasi vaqti-vaqti bilan giyohvand moddalarni iste'mol qiluvchilarga ham, og'ir patologik giyohvandlikka chalingan shaxslarga ham, ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, ijtimoiy xizmatlarni optimallashtirish, maqomini tiklash (keng ma'noda) uchun tashqi salbiy omillarni tahlil qilish uchun shaxsiy yo'naltirilgan yondashuvni, shuningdek, reabilitatsiya qiluvchini ijtimoiy va mehnat munosabatlariga kiritishni ham nazarda tutadi. Reintegratsiya haqida gapirganda, giyohvand moddalarni iste'molchi ijtimoiy xizmatlar sohasida huquqiy tartibga solish subetiga aylanib, ijtimoiy xizmatlarni tashkil etish va ko'rsatishda ishtirok etuvchi turli xil subyektlarning keng doirasi o'zaro aloqada bo'lgan markaziy shaxsga aylanishiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir [4].

Jazoni ijro etish tizimi an'anaviy ravishda jazoning ustuvorligi va mahkumga nisbatan repressiv choralarini qo'llashga asoslangan. Ko'p yillar davomida u qamoq jazosiga hukm qilingan odamlarga yetarlicha insoniy munosabatda bo'lmaganligi bilan ajralib turardi. Axloq tuzatish muassasalari xodimlari va ma'muriyati mahkumlarga nisbatan stereotiplarni ishlab chiqdi, ularga ko'ra mahkumlarning huquqlari yo'q. Mahkum ayollarni ozodlikdan mahrum qilish joylarida saqlash amaliyoti ushbu muassasalar uchun an'anaviy usullar bilan hal qilib bo'lmaydigan ayrim muammolarni (mahkumlarning ijtimoiy moslashuvi, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-tibbiy, ijtimoiy-huquqiy muammolar va boshqalar) aniqladi. Bir qator mualliflar o'z asarlarini mahkum ayollarga nisbatan jazoni ijro etishning o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlagan.

E.V.Sereda ayollarga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazoni qo'llashning nazariy va amaliy muammolarini ko'rib chiqdi, shuningdek, mahkum ayollarni ijtimoiy reabilitatsiya qilishga e'tibor berdi. S.A.Luzgin mahkumlar, shu jumladan ayollar bilan ijtimoiy ishning o'ziga xos xususiyatlarini tarixiy sharoitda tahlil qildi. V.Pozdnyakov o'z tadqiqotlarida ozodlikdan mahrum etish jazosiga hukm qilingan ayollar bilan ijtimoiy, psixologik va tarbiyaviy ishlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqladi. N.V.Kasterina mahkum ayollarning individual tipologik xususiyatlarini tahlil qildi. Shunisi e'tiborga loyiqki, axloq tuzatish muassasasida shaxs erkinlikda mavjud bo'lganlardan sezilarli darajada farq qiladigan turli xil turmush sharoitlariga duch keladi. Jazoni o'tash insonning kelajakdagi hayotiga ta'sir qiluvchi stress omilidir. Jamiyatdan ajratilgan ayol bu jamiyatga qaytishda bir qator qiyinchiliklarga duch keladi: moslashish qobiliyati pasayadi; hal etilmagan ijtimoiy muammolar keskinlashadi; sobiq mahkumning o'zi bardosh bera olmaydigan yangi qiyin vaziyatlar yuzaga keladi. Shunday qilib, yangi jinoyat sodir etish uchun old shart-sharoitlar yaratiladi.

Mahkumlar bilan ijtimoiy ishlarni tashkil etish jazoni ijro etish tizimini isloh qilish jarayonida eng muhim vazifalardan biri bo'lib ko'rinadi. Ushbu muammoni hal etish mahkumlarni muvaffaqiyatli qayta ijtimoiylashtirish uchun sharoit yaratadi, ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarning moslashish qobiliyatini oshirish, jazoni ijro etishni insonparvarlashtirish jarayonini jadallashtirish, shuningdek, qabul qilingan xalqaro standartlarga mos keladigan jazoni o'tash uchun sharoit yaratish kabilarni qamrab oladi. Ushbu standartlarga muvofiq, axloq tuzatish muassasalarida ijtimoiy ish mahkumlarning huquqlarini amalga oshirish uchun muayyan shart-sharoitlarni yaratganligi sababli zarur deb e'tirof etiladi. Jazoni ijro etish ijtimoiy ishining muhim vazifalaridan biri mahkumning ijtimoiy farovonligini tiklash bo'lib, bu, o'z navbatida, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga, retsidivning oldini olishga va shaxsning o'zini to'liq anglashiga yordam beradi [6].

Shunday qilib, ayollarning axloq tuzatish muassasalarida qamoqxona submadaniyatining mavjudligi mahkumlar bilan ijtimoiy ishning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bunday madaniyat ta'sirida ayollar mavjud muammolar haqida sukut saqlashga harakat qilishadi. Shuni ta'kidlash kerakki, qamoqxona subkulturasining o'ziga xos xususiyatlari muayyan jazoni ijro etish muassasasiga bog'liq. Ularning muammolarini yashirishning yana bir sababi, mahkum ayollarning shartli ravishda ozodlikka chiqish istagi bilan bog'liq. Bunday ozodlikni ijtimoiy muammolari bo'lmagan mahkumlar olishlari mumkin. Shunga ko'ra, mahkum ayollarning muayyan muammolar mavjudligini reklama qilmasliklari foydaliroq bo'lib, bu o'z navbatida ular bilan ijtimoiy ishlarni tashkil etishga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Jazoni ijro etish muassasasidan ozod qilingan yosh ayolning reintegratsiyasi mavjud resurslardan funksional foydalanish va o'z-o'zini tarbiyalash orqali emas, balki kesishgan va parallel bo'shliqlar, vaqtlar va jamoalarni amalga oshirish makonida sodir bo'ladi. Ammo bu tashqi parchalanishlarga qaramay, hayot va o'zi haqidagi g'oyalar hayot dunyosining uzluksiz rasmini shakllantiradi, unda yangi tajribalar avvalgilari bilan bog'liq. Hayotni o'zgartirishga bo'lgan sa'y-harakatlar yoki niyatlar o'ziga xos biografik vaziyatning bir qismiga aylanadi, o'z imkoniyatlari va sodir bo'layotgan narsalarga ta'sir qilish cheklovlari paydo bo'ladi [5].

Koloniyani «tashlab qo'yish» har doim ham qaytish vaqtini anglatmaydi. Jazoni ijro etish muassasasi hayotining inersiyasini, munosabatlar va o'zini o'zi imidjini o'rnatishning o'rnatilgan naqshlarini yengish «o'zining joyini» qidirish bilan parallel ravishda sodir bo'lishi mumkin. Bu shaxsni va turli ijtimoiy ssenariylarni sinab ko'rishning murakkab va uzoq davom etadigan jarayoni. Bundan tashqari, ko'p hollarda (ayniqsa, jazoni ijro etish muassasasiga tushish birinchi marta bo'lmaganda) qaytarish masalasi boshqacha tarzda qayta

ko'rib chiqiladi. Chiqish nafaqat qamoqdan chiqish, balki butun oldingi hayotini qayta ko'rib chiqish bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Ayollar jinoyati hamma davrlarda ham davlatning e'tiborida bo'lib kelgan. Hozirgi vaqtda istisno yo'q, bu quyidagi sabablarga ko'ra: jinoyat sodir etgan ayollar sonining o'sish sur'ati erkaklar jinoyatlarining tegishli ko'rsatkichidan oldinda [7]. Ayollar jinoyati yuqori kechikish darajasiga ega - 47-56%, chunki bu jinoyatlar oilaviy nizolar asosida sodir etiladi. Oila va bolalikka qarshi jinoyatlar ayollar uchun an'anaviy hisoblanadi, lekin har bir ikkinchi jinoyatchi ayolning voyaga yetmaganlarning noqonuniy faoliyatiga jalb etilishi jamiyat uchun ayniqsa halokatli. Jamiyatdan ajratilmasdan jazoni o'tayotgan yoki qamoqxonadan ozod etilgan ayollar o'rtasida og'ir zo'ravonlik va retsidiv jinoyatlarning ko'payishi kuzatilmoqda [8]. Jinoyatlarning uyushganligi hayratlanarli: «ayollar jinoyati»ning 40 foizi guruhlarda sodir etiladi, xonadon o'g'irlaganlar orasida ayollar ulushi 12,8% ni tashkil etadi, ayollar ishtirokidagi xonadon o'g'irliklarining 80% erkaklar bilan guruhda sodir etilgan.

Xulosa va takliflar. Ta'kidlash joizki, jinoyatlar orasida muqaddam sudlangan, jazoni o'tayotgan yoki jamiyatdan ajratilgan holda o'tagan ayollar tomonidan sodir etilmoqda. Shu munosabat bilan, ushbu toifaning psixologik xususiyatlarini bilish va huquqbuzarlik ko'rsatkichini kamaytirish va jamiyatda munosib hayot kechirish uchun shaxsning ijtimoiy yetukligini rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy psixologik-ma'rifiy ish texnologiyalarini izlash zarurati tug'iladi.

Shu tariqa, ayollarning ijtimoiy xususiyatlarini, jinoiy-ijroiya inspeksiyasi xizmatining imkoniyatlarini va hududiy Bandlikka ko'maklashish markazlarining imkoniyatlarini hisobga olgan holda, jinoyatning oldini olish bir nechta o'zaro bog'liq harakatlarni o'z ichiga oladi. Mahkum ayollar shaxsining asosiy psixologik xavfsizligi ta'minlanmaganligi sababli, shaxsning ichki xavfsizligini shakllantirishga qaratilgan ishlab chiqilgan psixologik dasturlarga muvofiq qo'llab-quvvatlashni ta'minlash va shu bilan qo'rquvga asoslangan jinoyatlar sodir etilishining oldini olish chorasi bo'lishi kerak. Bunday dasturlarni jinoyat-ijroiya inspeksiyalarining psixologlari va ijtimoiy yo'naltirilgan notijorat tashkilotlarining mahkumlar bilan ishlashga muntazam jalb etilgan mutaxassislari ham ishlab chiqishi mumkin. Bundan tashqari, psixologlar shaxsiy ishdagi psixologik tuzatishlar arsenalida mahkum ayolni impulsivlik, ziddiyat, tajovuzkorlik tendensiyasi va antisotsial xatti-harakatlar kabi shaxsiy xususiyatlar ustida ishlashga yo'naltirishlari kerak. Jinoyat-ijroiya inspeksiyalari inspektorlariga ushbu toifadagi fuqarolar bilan nizosiz o'zaro munosabatlarni qanday yo'lga qo'yish bo'yicha tavsiyalar berish ham zarur.

ADABIYOTLAR

1. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. М.: Российское право, 2014. 345 с.
2. Берекашвили Л.Ш., Кириллова И.А. Криминологическая характеристика женщин, совершивших преступления. М., 1976. 44 с.
3. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. М.: Наука, 1978. 311 с.
4. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. М.: Информ.-изд. дом «Филин», 1996. 469 с.
5. Волкова Т.Н. Особенности женской преступности в России. Криминологический анализ. М.: Экзамен, 2008. 146 с.
6. Габиани А.А. Преступность среди женщин: Монография. Тбилиси, 1986. 344 с.
7. Голоднюк М.Н. Некоторые вопросы женской преступности // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. 1978. № 1. С. 23-30.
8. Зверков А.Г., Эйдемн Е.В. Диагностика волевого самоконтроля (опросник ВСК) // Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации и саморегуляции. М., 1990. С. 116-124.